

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Mythes op de pijnbank. Naar een herwaardering van de taalsituatie in de Nederlanden in de achttiende en negentiende eeuw

Vosters, R.; Rutten, G.J.; Wal, M.J. van der

Citation

Vosters, R., Rutten, G. J., & Wal, M. J. van der. (2010). Mythes op de pijnbank. Naar een herwaardering van de taalsituatie in de Nederlanden in de achttiende en negentiende eeuw. *Verslagen En Mededelingen Van De Koninklijke Academie Voor Nederlandse Taal- En Letterkunde*, 120, 93-112. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/16283>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/16283>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Mythes op de pijnbank. Naar een herwaardering van de taalsituatie in de Nederlanden in de achttiende en negentiende eeuw

Rik Vosters, Vrije Universiteit Brussel; Gijsbert Rutten, Vrije Universiteit Brussel en Universiteit Leiden; Marijke van der Wal, Universiteit Leiden

---

1. INLEIDING: MYTHES IN DE TAALGESCHIEDSCHRIJVING

Mythes zijn er genoeg in de taalgeschiedschrijving en ook de achttiende-eeuwse taalsituatie in de Zuidelijke Nederlanden heeft haar deel gehad. Van der Horst (2004: 73) spreekt over 'de mythe over het 18de-eeuwse taalverval': het idee dat het Zuidelijke Nederlands in die periode in de meeste domeinen werd weggedrukt door het Frans en terugkeerde tot de status van een door lagere standen voornamelijk thuis gesproken dialect. Het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden 'verschrompelde en verarmde' (Wils 2003 [2001]: 33).¹ Tegen het midden van de eeuw was '[h]et verband met de cultuur van het Noorden [...] vrijwel verbroken' (De Vooyoys 1952: 147).² Wij hebben de door Van der Horst onderscheiden mythe in verschillende publicaties nader uitgewerkt en geconstateerd dat er ten minste drie mythes een rol spelen in de geschiedenis van de taalkundige situatie in de Nederlanden in de achttiende eeuw en de vroege negentiende eeuw. Ten eerste de mythe dat er in het Zuiden sprake zou zijn van normatieve chaos, van een compleet gebrek aan eensgezindheid onder taalbeschouwers en grammatici; we gaan hier in 2.1 kort op in. Ten tweede de mythe dat er ook in de praktijk van het taalgebruik sprake zou zijn

¹ Wils (2003 [2001]) was de directe aanleiding voor Van der Horst (2004). Wils (2003 [2001]) gaat terug op Wils (1956).

² Vgl. ook De Vooyoys (1952: 147): 'De eerste helft van de achttiende eeuw was voor Vlaanderen een tijd van diep verval en vernedering'. Overigens ziet De Vooyoys wel degelijk een culturele opleving in de tweede helft van de eeuw, waarbij hij onder andere aantekent (1952: 148): 'Toenemende zorg voor het onderwijs blijkt ook uit de vele taalboekjes, die in de Oostenrijkse tijd verschenen zijn'. Zie daarover paragraaf 2.1.

van chaos, vooral op het gebied van de spelling. Ook deze mythe hebben we eerder onder de loep genomen; in 2.2 bespreken we bondig de resultaten. Paragraaf 2, die gebaseerd is op eerder onderzoek, is te beschouwen als een opmaat naar paragraaf 3, waar we de derde mythe zullen bespreken. Deze houdt in dat er tegelijkertijd in het Noorden sprake was van een behoorlijke uniformiteit, ‘van het overwicht van een eenvormige “schrijftaal”, gegrond op het “achtbaar gebruik” van klassieke schrijvers’, aldus nogmaals De Vooyo (1952: 129). Die uniformiteit zou zowel bestaan in de taalnormen als in het taalgebruik. Deze derde mythe vormt het hoofdonderwerp van dit artikel. In 3.1 bespreken we achttiende-eeuwse taalnormen in het Noorden om te bezien of er inderdaad sprake was van meer uniformiteit dan in het Zuiden. In 3.2. bespreken we een corpusstudie naar achttiende-eeuws taalgebruik, zodat we kunnen toetsen of er in de praktijk uniformiteit was. Het artikel eindigt met een slotbeschouwing in paragraaf 4.

2. STAND VAN ZAKEN: HET ZUIDEN³

2.1. TAALNORMEN IN HET ZUIDEN

De eerste submythe die we onderscheidden voor de achttiende eeuw in het Zuidelijke deel van het taalgebied, hebben we de *many-norms myth* gedoopt. De mythe houdt in dat er ondanks de voortgaande productie van grammatica’s en schoolboeken (Smeyers 1959), geen coherente normatieve traditie in het Zuiden te bekennen was. Er waren dus wel publicaties die taalnormen uitdroegen, maar deze verschilden onderling sterk. Tegenover de veronderstelde uniformiteit in het Noorden zouden we in het Zuiden een regressie tot lokaal gebruik vinden (Wils 1958: 527-528, De Vos 1939: 50-52, Sluys 1912: 53). Dit idee van normatieve chaos in het Zuiden is te herleiden tot contemporaine commentatoren zoals Jan Frans Willems (1819-1824: 302), die schreef:

[D]e Vlaemsche spelling [is], tot heden toe, nog door niemand op vaste gronden van algemeenen Vlaemschen aerd gebracht [...] [E]lke schoolmeester, in de Zuidelyke Provinciën, [...] acht zich bevoegd om den kinderen alzulke taelwetten voorteschryven, als hem door het hoofd zyn gewaeid. Anarchie is een erg kwaed, zoowel in de spelling, als in de regering.

³ Tenzij anders aangegeven, maakten we voor deze paragraaf gebruik van Rutten & Vosters (te verschijnen a) en van Vosters, Rutten & Vandenbussche (te verschijnen).

Het valt niet uit te sluiten dat de politieke context Willems tot een dergelijk oordeel gedreven heeft. Het integrationistische kamp had er belang bij de situatie in het Zuiden zo negatief mogelijk voor te stellen (Van der Horst 2004, Rutten & Vosters, te verschijnen b). Anderzijds is het de vraag of er voor 1830 al gesproken kan worden van een scherpe oppositie van integrationisten en particularisten (Vosters 2009)⁴.

Afgezien van de nodige terughoudendheid bij contemporaine commentaren, is Willems’ oordeel feitelijk onjuist. Het idee van normatieve chaos in het Zuiden komt niet overeen met de inhoud van de normatieve publicaties uit de achttiende en de vroege negentiende eeuw. Daarin treffen we juist een grote overeenstemming in taalkundige voorschriften aan. We demonstren dat aan Tabel 1, die is gebaseerd op Rutten & Vosters (te verschijnen c), waarin de coherentie wordt aangetoond in achttiende-eeuwse normatieve werken uit het Zuiden. Verticaal staan de taalkundige werken die we hebben doorzocht. Deze zijn representatief voor de gehele achttiende eeuw – veel meer taalkundige werken kunnen er niet geweest zijn. Horizontaal staan de onderzochte taalkenmerken. De selectie daarvan hangt deels samen met wat de auteurs zelf als belangrijk naar voren schuiven, deels ook met de spellingsdiscussies uit de negentiende eeuw, waarin enkele van deze kenmerken een rol zouden gaan spelen ([Cannaert] 1823, Willems 1824, Couvreur 1940, Suffeleers 1979, Willemyns 2003: 254). Het zijn zes spellingkenmerken, waarvan het vijfde ook een grammaticale component heeft. De kenmerken zijn:

- (1) de representatie van de Wgm. *ī: met Griekse <y> of met lange <ij>, bijvoorbeeld *wyn* of *wijn*
- (2) het tweede element in de diftongen [ei] and [æy]: <y> of <i>, bijvoorbeeld *kleyn* of *klein*, *bruyn* of *bruin*
- (3) de verlenging van korte klinkers: V+<e> of, met de oorspronkelijke vocaal, V+V, bijvoorbeeld *zwaerd* of *zwaard*, *zuer* of *zuur*
- (4) de vorm van het bepaald en onbepaald lidwoord in de mannelijke nominatief enkelvoud: met <(e)n> of $\emptyset$, bijvoorbeeld *den man* of *de man*, *eenen man* of *een man*⁵

⁴ Het is overigens ook de vraag of er na 1830 steeds van een scherpe oppositie tussen beide kampen gesproken kan worden, zie Willemyns (1993).

⁵ Zoals uit Tabel 1 blijkt, schrijven Zuidelijke taalbeschouwers *den* en *eenen* voor. Hierbij wordt geen aandacht besteed aan specifieke volgende klanken (zoals vocaal, *h*, *b*, *d*, *t*), maar wordt integendeel voor elke volgende klank *den* of *eenen* voorgeschreven.

- (5) enkele zogenaamd overbodige letters: <g> of <gh> in anlaut en <k> of <ck> in aanslout, bijvoorbeeld *ik of ick*, en *gheven of geven*
- (6) de tweede en derde persoon enkelvoud van het presens bij dentaalstammen: op <d> of op <dt>, bijvoorbeeld *hy word of hij wordt*.

TABEL 1
Normen voor enkele taalkenmerken in grammaticale teksten
uit de Zuidelijke Nederlanden uit de achttiende eeuw

ACHTTIENDE-EEUWS NORMATIEVE WERKEN UIT HET ZUIDEN			TAALKENMERK						
REGIO	AUTEUR	JAAR	1	2	3	4	5		6
			y	-y	V+e	-n	GH-	-CK	-D
			IJ	-I	V+V	-Ø	G-	-K	-DT
Brabant/	Verpoorten	1752	y	-y	V+e	-n	g-	-k	-d
Antwerpen	P.B.	1757	y	-y	V+e	-n	g-	-k	-d
	Des Roches	1761	y	-y	V+e	-n	g-	-k	-d
	Ballieu	1792	y	-y	V+e	-n	g-	-k	-d
Oost/West-	E.C.P.	1713	ij	-y	V+V	-n	g-	-k	-dt
Vlaanderen	Stéven	1734	y	-y	V+e	-n	g-	-k	-d
	Van Belleghem	1773	y	-y	V+e	-n	g-	-k	-d
	& W. Janssens	1775	y	-i	V+e	-n	g-	-k	-d
	[Inleyding]	1785	y	-y	V+e	-n	g-	-k	-d
	Van Boterdael	1785	y	-y	V+e	-n	g-	-k	-d

De beide opties voor elk kenmerk werden in de achttiende en negentiende eeuw in de Zuidelijke taalbeschouwing in toenemende mate als typisch Zuidelijk respectievelijk typisch Noordelijk gezien. Het valt onmiddellijk op dat op vrijwel alle kenmerken de Zuidelijke normatieve werken overeenkomen. Met name E.C.P. (1713) wijkt soms af (kenmerken 1, 3 en 6). Juist van E.C.P. is aangetoond dat hij zich sterk op Noordelijke taalkundigen baseerde (Dibbets 1995). Bovendien werd zijn werk in Utrecht gedrukt. Er is hoe dan ook volstrekt geen sprake van normatieve chaos, maar integendeel van een coherente normatieve traditie. We moeten verder benadrukken dat er inderdaad een behoorlijk aantal normatieve werken is uit met name de tweede helft van de achttiende eeuw (Smeyers 1959). Auteurs van deze werken traden bovendien met elkaar in dialoog en reageerden op elkaars voorstellen en voorschriften (Rutten 2009b, 2009c); ook in die zin kunnen we spreken van een levendige en coherente normatieve traditie.

Er zijn natuurlijk meer taalkenmerken die om aandacht vragen. Daarbij hoort zeker de orthografische representatie van de zogenaamd zachtlange en scherplange [e:] en [o:], die in de meeste Zuidelijke dialecten onderscheiden worden, maar in Amsterdam en wijde omgeving zijn samengevallen, zoals ook in het Standaardnederlands (Rutten 2009d). Op het punt van de zacht- en scherplange vocalen lijken de achttiende-eeuwse grammatici uit het Zuiden het sterkst te verschillen, met als opvallendste product de zogenaamde accent-spelling in bijvoorbeeld zachtlange vormen als *geéft* en *geéven*, om deze te onderscheiden van scherplange vormen als *deel* en *deelen*. Zowel het gebruik van tekens (aigus en circonflexes) als de positie (alleen in gesloten vocalen of ook in open; op de zachtlange of juist op de scherplange vocalen) varieerde (Rutten 2009d). Het ligt voor de hand hierin een reden te zoeken voor de vermeende normatieve chaos en voor de veronderstelde regressie naar dialectisch taalgebruik in de achttiende eeuw. We hebben er elders echter op gewezen dat de accentspelling allermindst als een curieuze uitwas te beschouwen is. Het uiteindelijke systeem, dat gecodificeerd is bij Des Roches ([1761]), is in plaats daarvan te beschouwen als het resultaat van een zeer vlot verlopemd standaardisatieproces (Rutten & Vosters, te verschijnen c).

Normatieve chaos treffen wij in het Zuiden dus niet aan in deze periode. Op veel punten stemmen schoolmeesters en grammatici precies overeen, zodat we eerder moeten spreken van een coherente normatieve traditie.

2.2. TAALGEBRUIK IN HET ZUIDEN

De tweede mythe die we onderscheidde, noemden we de *orthographical-chaos myth*. Deze houdt in dat er in het feitelijke taalgebruik in de achttiende en vroege negentiende eeuw sprake was van chaos, van regelloosheid, van volstrekte variatie. 'Deze taal was inderdaad verbasterd, want overwoekerd door gewestelijke taalvormen en overgroeid door gallicismen', aldus Couvreur (1940: 285). In het Noorden zou daarentegen in de loop van de achttiende eeuw een aanzienlijke uniformiteit zijn ontstaan (De Vooy 1952, Deneckere 1954, Wils 2003 [2001]). Redenen voor de orthografische chaos worden door-gaans gezocht in een algemene lokale oriëntatie, in dominantie van het Frans als prestigetaal, en in het ontbreken van een normatieve traditie die voorzover ze er toch is, eveneens gekenmerkt is door een lokale oriëntatie (Rutten & Vosters, te verschijnen b). Dat laatste hebben we in de vorige subparagraaf willen weerleggen (2.1).

Ook de claim dat het Zuidelijke taalgebruik in de praktijk getekend werd door chaos, hebben we onderzocht (o.a. Vosters 2009b, Vosters & Rutten, te verschijnen). We hebben daarbij gebruik gemaakt van een corpus van oorspronkelijk handschriftelijk materiaal uit het juridische en administratieve domein. Voor de genoemde corpusstudies werden verschillende subcorpora gebruikt. Het hier gegeven overzicht is gebaseerd op Vosters, Rutten & Vandenbussche (te verschijnen), waarvoor een subcorpus van ruim 61.000 woorden is samengesteld. Het corpus stamt uit de vroege negentiende eeuw, met teksten uit 1823 en 1829, en is gelijkelijk verdeeld over de vijf provincies Antwerpen, Brabant, Limburg, Oost- en West-Vlaanderen. Het bestaat uit politierapporten en verslagen van verhoren en is voor een groot deel door (semi-)professionele scribenten uit grotere en kleinere gemeenten geschreven, zodat de teksten en lokaliseerbaar zijn⁶. Het corpus is daardoor uitermate geschikt om de claim te onderzoeken dat het lokale taalgebruik ook lokaal gekleurd was.

In Tabel 2 staan de resultaten van een van de corpusstudies (naar Vosters, Rutten & Vandenbussche, te verschijnen) voor de in paragraaf 2.1 genoemde taalkenmerken. De resultaten voor kenmerk 5 (<gh> of <g>, <ck> of <k>) zijn niet opgenomen, omdat er nauwelijks resultaten waren voor de oudere spellingen met twee consonanten (<gh> en <ck>).

TABEL 2

Distributie van varianten voor enkele taalkenmerken in een corpus van vroeg-negentiende-eeuws taalgebruik uit de Zuidelijke Nederlanden

SPELLING IN HET ZUIDEN IN DE VROEGE NEGENTIENDE EEUW						
Taalkenmerk:	1		2			
	Y	IJ	-Y	-IJ	-I	
N	3.221	1.038	454	122	2.102	
1823	78%	22%	25%	7%	68%	
1829	73%	27%	4%	1%	95%	
Taalkenmerk:	3		4		5	
	V+E	V+V	-N	-ø	-D	-DT
N	1.570	3.683	131	149	19	12
1823	44%	56%	56%	44%	100%	0%
1829	8%	92%	38%	62%	25%	75%

⁶ Het corpus is samengesteld in het kader van het FWO-project 'Taalgebruik, taalvariatie en taalplanning in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)' dat aan de VUB wordt uitgevoerd door Rik Vosters onder leiding van Wim Vandenbussche. Het materiaal werd verzameld en in een beeldbank samengebracht door Isabel Rotthier, met steun van het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie (CTB) van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (cf. Rotthier 2007).

De corpusstudies zijn verricht in het kader van onderzoek naar het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (Vosters & Vandenbussche 2009). Een centrale vraag was of er in die periode tussen 1823, wanneer de taalwetten die Willem I opstelde binnen zijn vernerlandsingspolitiek (De Jonghe 1967, Janssens & Steyaert 2008), van kracht worden, en 1829, vlak voor het einde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, veranderingen in het taalgebruik zijn waar te nemen. Uit Tabel 2 blijkt duidelijk dat er voor de taalkenmerken 2, 3, 4 en 6 een grote verandering heeft plaatsgevonden in de distributie, met een sterke toename van de als typisch Noordelijk gepercipieerde vormen: diftongen met <i>, lange klinkers verlengd met dezelfde vocaal, ø-vormen in de mannelijke lidwoorden en <dt>-spelling in de tweede en derde persoon enkelvoud bij dentaalstammen. Alleen in de keuze tussen <y> en <ij> treedt nauwelijks een verandering op, wat goed kan samenhangen met het minimale verschil tussen de varianten in handschrift: de letter wordt altijd hetzelfde gevormd, onderscheidend is alleen de aan- dan wel afwezigheid van de puntjes. In een periode van slechts zes jaar zien we hier een sterke convergentie naar de vormen die corresponderen met de in ieder geval in het Noorden geldende officiële norm van Siegenbeek (1804). Het zijn vaak dezelfde scribenten die veranderen van spelsysteem, van Zuidelijk naar Noordelijk. Dat impliceert kennis van die systemen en van de gebruikswaarde ervan, en de mogelijkheid ze aan te wenden. Dat alles brengt ons ertoe om voor het administratieve en juridische domein voor deze periode aan te nemen dat er geen sprake was van orthografische wanorde. In plaats daarvan zien we op een regelmatige manier het ene spelsysteem plaatsmaken voor het andere.

Ook ons onderzoek naar de genese van de accentspelling in de eerste helft van de achttiende eeuw heeft uitgewezen dat we voor het Zuiden een geordende spellingspraktijk moeten aannemen, waarin geen sprake is van luakraak of dialectisch spellen, maar van bovengewestelijke convergentie, die uitmond in codificatie (o.a. Des Roches [1761], zie Rutten & Vosters, te verschijnen c). We merken op dat het onderzoek naar feitelijk taalgebruik in de achttiende en vroege negentiende eeuw in zowel het Zuiden als het Noorden nog in de kinderschoenen staat en dat verdere corpusstudies beslist noodzakelijk zijn om onze veronderstellingen te staven of eventueel te weerleggen.

3. NOORDELIJKE UNIFORMITEIT?

Een vast referentiepunt voor de bedenkers van de mythes van het Zuidelijke taalverval die we in het voorgaande bespreken en waarover we hebben te de

aanname van volstrekte uniformiteit in het Noorden (Wils 2003 [2001]). Die uniformiteit in de geschreven taal zou vooral in de achttiende eeuw tot stand zijn gekomen (De Vooy 1952). Het beeld van uniformiteit rijst ook op uit het hoofdstuk over de achttiende eeuw in Van den Toorn e.a. (1997), maar dat hoofdstuk is dan ook grotendeels gebaseerd op – behalve De Vooy – grammaticale teksten. Aan de vermeende uniformiteit is al eerder getwijfeld (Van der Wal 2006, 2007, Rutten 2008). In deze paragraaf willen we nadere stappen zetten in het onderzoek naar de taalsituatie in het Noorden in de achttiende eeuw. We hanteren daarbij dezelfde invalshoek als bij het Zuiden: we bespreken eerst de normatieve werken (3.1), daarna feitelijk taalgebruik aan de hand van een corpusstudie (3.2).

3.1. TAALNORMEN IN HET NOORDEN

Het onderzoek naar taalnormen in het Noorden is op dezelfde manier gedaan als dat naar de normen in het Zuiden (2.1). We hebben zoveel mogelijk taalkundige werken uit de achttiende eeuw doorgenomen en bekeken welke vorm wordt voorgeschreven. Als het taalkenmerk geen onderwerp van discussie was, hebben we gekeken welke vorm de grammaticus zelf gebruikte. De Noordelijke grammaticale teksten zijn op dezelfde zes kenmerken onderzocht als de Zuidelijke (2.1). Omdat kenmerk 5 niet veel opleverde in de corpusstudie naar het Zuidelijke taalgebruik, hebben we in het Noordelijke onderzoek twee taalkenmerken toegevoegd: een derde subtype van 5 en een zevende kenmerk:

(5) de zogenaamd overbodige letters: we hebben ook gekeken naar <th> of <D> in anlaut, bijvoorbeeld *thien* of *tien*

(7) <s> of <z> voor vocaal, bijvoorbeeld *stjn* of *zjn*, *dese* of *deze*.

In Tabel 3 staan de resultaten: verticaal de taalkundige werken, horizontaal de taalkenmerken.

Het valt op dat er ook in het Noorden een coherente normatieve traditie was met bijna volledige overeenstemming op de kenmerken 2, 4, 5 en 7. Bij 7 zijn het alleen de twee oudere, vele malen herdrukte schoolboekjes van De Gelliers en Van Niervaart die nog <s>+V voorschrijven of gebruiken. Van Niervaart is ook een van de auteurs die bij kenmerk 2 in de diftongen <y> als tweede teken gebruiken. Bij kenmerk 6 is het beeld minder eenduidig, al domineert toch <dt>. Andere mogelijkheden komen ook hier vooral voor in de eenvoudigere werkjes van Van Niervaart, Hakvoord en Heugelenburg.

TABEL 3

Normen voor enkele taalkenmerken in grammaticale teksten uit de Noordelijke Nederlanden uit de achttiende eeuw⁷

STAD	AUTEUR	JAAR	SPELLINGSKENMERK								
			1	2	3	4	5	6	7		
			y/	-y/	V+e/	-n/	gh-/	-ck/	th-/	-d/	s+V/
u	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V			
Amsterdam	Francius	1699	y/ij	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Amsterdam	Van Hoogstraten	1700	y	-i	V+e/ V+V	-ø	g-	-k	t-	-	z+V
Leeuwarden	Nyløe	21707	y	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Franecker	Hilarides	1705	y/ij	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-t	z+V
Amsterdam	Moonen	1706	y	-i	V+e/ V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Amsterdam	Verwer	1708	y	-i	V+e	-ø	g-	-k	t-	-t	z+V
Amsterdam	Sewel	21712	y	-y	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Amsterdam	Ten Kate	1723	ij/y	-y/-i	V+e	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Amsterdam	Huydecoper	1730	ij/y	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Amsterdam	De Gelliers	1733	y	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	s+V
Purmerend	Van Niervaart	1743	y/ij	-y	V+V/ V+e	-ø	g-	-k	t-	-t	s+V
Deventer	Hakvoord	1746	y	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-t	z+V
Haarlem	Van Belle	1748/1755	y	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-d	z+V
Amsterdam	Van Rhyen	1758	y	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-d	z+V
Den Haag	[Haagsch-Nd. wb.]	ca. 1760	y	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-	z+V
Haarlem	Elzevier	1761	y	-i	V+e/ V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Leiden	Kluit	1763	y/ij	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Amsterdam	Heugelenburg	1763	ij	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-d	z+V
Rotterdam	De Haes	1764	y	-i	V+e/ V+V	-ø	g-	-k	t-	-d/-dt	z+V
Rotterdam	Van der Palm	1769	y	-i	V+e/ V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Leiden	Kunst wordt etc.	1770	ij	-i	V+e/ V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Dordrecht	Zeydelaar	1774	ij	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Groningen	Stijl/Van Bolhuis	21778	ij	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Leiden/ Dev./Gr.	Van Bolhuis	21799	ij	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Groningen	Wester	21799	y	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
Leiden/ Dev./Utr.	[Rudimenta]	1799	ij	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V
[Nationaal]	Siegenbeek	1804	ij	-i	V+V	-ø	g-	-k	t-	-dt	z+V

⁷ Voor de referenties, zie Hellinga (1968 [1938]), Rutten (2006) en Van de Bilt (2009).

In het algemeen kunnen we zeggen dat er op het niveau van de normatieve tradities een tamelijk systematisch verschil is tussen Noord en Zuid voor de kenmerken 2, 4 en 6. Voor de kenmerken 5 en 7 geldt misschien eerder dat ze in zowel Noord als Zuid geleidelijk verdwijnen, omdat de oudere varianten (<gh>, <ck>, <th>, <s>+V) steeds meer als ouderwets werden ervaren; zie hierover Gledhill ([1973]: 27-37, 311-319, 345-347, 374-391), Rutten (2009c), Vosters & Rutten (te verschijnen).

De perceptie in het Zuiden was reeds in de achttiende en negentiende eeuw dat er ook een systematisch verschil bestond voor de kenmerken 1 en 3: typisch Noordelijk zouden de lange <ij>, <aa> en <uu>, zijn, terwijl <y>, <ae> en <ue> typisch Zuidelijk zouden zijn (Couvreur 1940, Willemyns 2003, Vosters, te verschijnen, Rutten, in voorb.). Dat blijkt niet het geval. De gehele achttiende eeuw blijft ook in het Noorden <y> een variant die geregeld opduikt in normatieve werken, soms als enige variant, soms als de spelling voor open syllaben (*zijn* vs. *zy*). Evenzo werden lange klinkers ook in het Noorden met <e> verlengd. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat de meeste taalbeschouwers die V+<e> voorschrijven of gebruiken, dat alleen doen bij de lange *a* en niet bij de lange *u*: *zwaerd* staat er dus naast *zuur*. We merken ook op dat het niet de minste figuren zijn die <ae> voorstaan: onder hen bevinden zich belangrijke grammatici als Moonen, Verwer, De Haes en Van der Palm (Dibbets 1999, Van de Bilt 2009, Rutten 2009e), van wie de laatste drie zich overigens op het Zuid-Hollands (Rotterdams, Maastrichts) oriënteerden, zodat ze de spelling <ae> wellicht prefereerden vanwege een palatale uitspraak (vgl. Hellinga 1968 [1938]: 304-335).

Samenvattend constateren we dat er in zowel Noord als Zuid een coherente normatieve traditie was. De twee tradities verschilden op enkele punten systematisch van elkaar (kenmerken 2, 4, 6) en op andere punten kwamen ze volledig overeen (kenmerken 5 en 7). Er is dus inderdaad in normatief opzicht een uniformiteit in het Noorden, maar die was er in het Zuiden evenzeer. Een taalkenmerk dat we hier buiten beschouwing hebben gelaten, is de representatie van de scherp- en zachtlange [e:] en [o:]. Zoals gezegd, hebben we elders aangetoond dat de Zuidelijke oplossing, de zogenaamde accentspelling, een duidelijk geval van standaardisatie was (Rutten & Vosters, te verschijnen c). Die zou wel eens een gevolg kunnen zijn geweest van het feit dat er in het Noorden allerminst consensus bestond over de spelling van deze vocalen: er waren verschillende systemen in omloop⁸. De accentspelling zou dan een

uiting zijn van een streven naar uniformiteit, juist omdat die ook in het Noorden ontbrak.

Ten slotte: de interne coherentie van de tradities lijkt in het Zuiden eigenlijk nog groter dan in het Noorden. Voor de kenmerken 1 en 3 althans is de Zuidelijke traditie eenvormiger. Uiteraard moeten we er hier wel rekening mee houden dat de kans op variatie in het Noorden ook groter is gezien het hogere aantal taalbeschouwende werken.

3.2. TAALGEBRUIK IN HET NOORDEN

Om de uniformiteit van het feitelijke taalgebruik in het Noorden te kunnen toetsen hebben we gebruik gemaakt van 100 persoonlijke brieven (ca. 53.000 woorden) uit de jaren 1780, dus tamelijk aan het einde van de achttiende eeuw, wanneer de consolidatie of convergentie al decennia lang haar werk had kunnen doen. De brieven maken deel uit van het Leidse Brieven als Buitcorpus⁹ en zijn in hoofdzaak geschreven door scribenten uit de lagere en middenklasse. De brieven zijn afkomstig uit het (noord-)westen van het taalgebied, met name de provincies Noord- en Zuid-Holland en Zeeland.

In Tabel 4 staan de resultaten voor de kenmerken 1, 2, 3, 4 en 6. De andere kenmerken worden verderop besproken.

De variatie bij kenmerk 1 (<y> en <ij>) stemt overeen met de praktijk in de normatieve werken uit het Noorden (Tabel 3): ook daarin werd gedurende de hele achttiende eeuw zowel <ij> als <y> gepropageerd. Het resultaat is echter opvallend vanuit het perspectief van de Zuidelijke normatieve traditie, waarin <ij> sterk als een Noordelijk kenmerk werd geëvalueerd bijvoorbeeld door [Cannaert] (1823), Willems (1824) en De Simpel ([1827]). Dat blijkt in de praktijk mee te vallen. De verlenging van de korte klinkers met dezelfde vocaal (<aa> en <uu>), kenmerk 3, werd in het Zuiden ook als typisch Noor-

(*deelen*, *grootte* naast zachtlang *vele*, *beloven*), die Siegenbeek (1804) codificeerde, 2) alle vocalen in open syllabe een enkel teken (*delen*, *vele*, *grote*, *beloven*), 3) alle vocalen in open syllabe een dubbel teken (*deelen*, *veele*, *grootte*, *belooven*). Dat er meerdere systemen in omloop waren, heeft stellig te maken met de fonetische samenval van de etymologisch verschillende *e*'s en *o*'s in met name Noord-Holland. Zie Rutten (2009d).

⁹ Het corpus is samengesteld in het kader van het NWO-programma 'Brieven als buit' dat aan de Universiteit Leiden wordt uitgevoerd door Judith Nobels, Tanja Simons en Gijsbert Rutten onder leiding van Marijke van der Wal. Zie www.brievenalsbuit.nl.

⁸ De belangrijkste systemen die in het Noorden in omloop waren, zijn: 1) de oorspronkelijk

TABEL 4

Distributie van varianten voor enkele taalkenmerken in een corpus van laat-achttiende-eeuws taalgebruik uit de Noordelijke Nederlanden

SPELLING IN HET NOORDEN IN DE LATE ACHTTIENDE EEUW						
Taalkenmerk:	1		2			
	Y	IJ	-Y	-IJ	-I	
N	1694	2901	317	511	141	
%	37%	63%	33%	53%	15%	
Taalkenmerk:	3		4		5	
	V+E	V+V	-N	-ø	-D	-DT
N	253	3152	34	67	16	3
%	7%	93%	34%	66%	84%	16%

delijk gepercipieerd (De Simpel [1827]: 6, Willemyns 2003: 254, Rutten, in voorb.). Hoewel die perceptie niet goed overeenkwam met de Noordelijke normatieve traditie, waarin zeker <ae> lang voorkwam, wijst het taalgebruik in het corpus wel in die richting. De spellingen <aa> en <uu> maken maar liefst 93% uit van het totaal.

Tamelijk tot zelfs diametraal tegengesteld zijn de resultaten bij de kenmerken 2, 4 en 6. De diftongen worden slechts in een minderheid van de gevallen (15%) met <i> gespeld en in overgrote meerderheid met <y> of <ij>. Dit resultaat komt noch met de Noordelijke normatieve traditie noch met de Zuidelijke perceptie van Noordelijk taalgebruik overeen: beide gaan uit van <i> als tweede teken van het grafeem. De taalpraktijk blijkt hier behoorlijk anders en eigenlijk meer overeen te komen met de Zuidelijke praktijk (Tabel 2).

Ook bij het vierde kenmerk komen Noord en Zuid in de praktijk meer overeen dan met de respectievelijke normatieve tradities. Uit de taalbeschouwend werken rijst het beeld op van uniform *den*-gebruik in het Zuiden en even uniform *de*-gebruik in het Noorden. Maar accusativisme bij de mannelijke lidwoorden in het enkelvoud is natuurlijk in het Noorden niet onbekend. Er zijn in de literatuur ook Hollandse voorbeelden van bijvoorbeeld *den*-gebruik in de nominatief gesignaleerd, zowel voor de zeventiende als de achttiende eeuw (Geerts 1966, Maljaars 1978, Rutten 2010) en ook voor het heden en dan met: name in het zuiden en oosten van Zuid-Holland (Van Bree 2004: 79-80). Het corpusonderzoek bevestigt die eerdere resultaten.

Het zesde kenmerk, de spelling van de tweede en derde persoon enkelvoud van dentaalstammen in het presens, levert wederom een onverwacht resultaat op. De scribenten gebruiken in meerderheid vormen met <d>, niet met <dt>. Ook hier geldt: de minst gebruikte vorm (<dt>) domineerde in de Noordelijke normatieve traditie en werd in het Zuiden als typisch Noordelijk gezien. De meest voorkomende vorm (<d>) zou juist typisch Zuidelijk zijn, wat de resultaten ontkrachten: ze is evenzeer Noordelijk.

Over de overbodige consonanten in de clusters <gh>, <ck> en <th>, het vijfde kenmerk, valt ook met betrekking tot het Noordelijke corpus weinig te zeggen. Afgezien van incidentele gevallen als *thien*, *thuijn* en *ick* komen deze spellingen te weinig voor om kwantificering te rechtvaardigen.

Het zevende kenmerk, <s> of <z> voor vocaal, is onderzocht in een serie meer en minder frequente klankcombinaties. De resultaten staan in Tabel 5.

TABEL 5

Distributie van varianten voor taalkenmerk 7 in een corpus van laat-achttiende-eeuws taalgebruik uit de Noordelijke Nederlanden. Het teken * geeft een willekeurig aantal letters binnen de woordgrens aan.

SPELLING IN HET NOORDEN IN DE LATE ACHTTIENDE EEUW			
Taalkenmerk 7			
<s>+V		<z>+V	
<dese*>	63	<deze*>	60
<sel*>	80	<zel*>	46
<*sul*>	64	<*zul*>	71
<*sien*>	38	<*zien*>	31
<siet>	10	<ziet>	4
<sag*>	1	<zag*>	2
<*siel*>	22	<*ziel*>	23
<ses>	7	<zes>	1
N	285		238
%	54%		46%

Bij veel klankcombinaties zien we een gelijkmatige verdeling over <s> en <z> en dat is over het geheel genomen ook het resultaat: 54% tegen 46%. Ondanks de sterke voorkeur voor <z>+V in de normatieve traditie, waaruit al in de vroege achttiende eeuw de <s>-spellings bijna volledig verdwenen

waren, zijn de beide varianten in het laat-achttiende-eeuwse corpus nog evenwichtig gedistribueerd.

Wat zegt dit alles nu over de Noordelijke uniformiteit in het taalgebruik? Bij de kenmerken 1, 2, 4 en 7 troffen we veel variatie aan en wel zodanig dat het moeilijk is vol te houden dat er een eenvormige schrijftaal was (vgl. Van der Wal 2006, 2007, Rutten 2008). Men zou kunnen tegenwerpen dat het hier slechts om enkele orthografische kenmerken gaat, om de oppervlakte van het echte taalgebruik, waarvoor tot aan Siegenbeek (1804) inderdaad nog geen officiële norm bestond. Uiteraard willen we dit onderzoek voortzetten met morfologische en syntactische onderwerpen. Maar het is wel goed om op te merken dat juist spelling een onderwerp is dat in het schrijfonderwijs aan de orde kwam, als we er ten minste vanuit mogen gaan dat de inhoud van schoolboekjes min of meer representatief is voor de lesstof. De meeste taalboeken uit de achttiende eeuw behandelen uitgebreid tot zeer uitgebreid de orthografie en dat geldt in nog sterkere mate voor schoolboekjes (Rutten 2009c, 2009e). Bovendien waren ook taalkundige discussies in de achttiende eeuw vaak discussies over spelling (zie bijv. Van de Bilt 2009).¹⁰

Bij de kenmerken 3, 5 en 6 troffen we meer uniformiteit aan dan bij de andere kenmerken. Opvallend genoeg was bij 6 het gebruik juist niet in overeenstemming met de Noordelijke normatieve traditie, maar met de Zuidelijke, een constatering die overigens ook gold voor kenmerk 2.

4. SLOTBESCHOUWING: NAAR EEN HERWAARDERING

Tegen de achtergrond van de mythes over het Zuidelijke taalgebruik in de achttiende en vroege negentiende eeuw (chaos in normen en in de praktijk) die we in eerdere publicaties aan een nader onderzoek hebben onderworpen, hebben we in dit artikel bestudeerd in welke mate een even hardnekkige mythe over het Noordelijke taalgebruik te handhaven is, namelijk het idee dat dit tegen het einde van de achttiende eeuw tamelijk uniform zou zijn. We hebben vastgesteld dat er op het niveau van de taalnormen zeker sprake was van een behoorlijke uniformiteit voor vijf van de onderzochte taalkenmerken.

¹⁰ Terzijde zij opgemerkt dat juist spelling in de periode van het Verenigd Koninkrijk in de Zuidelijke Nederlanden in het centrum van de taalbeschuwendende belangstelling kwam te staan, zie Vosters & Rutten (te verschijnen a).

Tegelijk constateerden we dat er bij twee kenmerken (<y> en <ij> resp. <aa>, <uu> en <ae>, <ue>) nauwelijks sprake was van uniformiteit. De gehele achttiende eeuw door bleven Noordelijke taalkundigen hierover van mening verschillen. Saillant is dat juist deze kenmerken in de negentiende eeuw in de taalkundige discussies in het Zuiden een belangrijke rol zouden gaan spelen, en dat al sinds de achttiende eeuw in het Zuiden werd aangenomen dat het Noorden uniform was in zijn voorkeur voor <ij>, <aa> en <uu> ([Cannaert] 1823, Willem 1824, De Simpel [1827], Willemyns 2003).

De retorische functie die deze (gedeeltelijke) Noordelijke uniformiteit in taaldebatten heeft gespeeld, namelijk als gunstige tegenpool van het chaotische Zuiden, staat natuurlijk op gespannen voet met de minstens even sterke uniformiteit van de Zuidelijke normatieve traditie (zie 2.1). Interessant is verder dat de beide normatieve tradities niet alleen intern coherent zijn, maar dat ze op sommige punten met elkaar overeenkomen. Dat geldt met name voor de subtypes van kenmerk 5 en ook in de voorkeur voor <z>+V vinden Noord en Zuid elkaar vermoedelijk (Rutten, in voorb.). Maar we hebben de kenmerken in kwestie natuurlijk ook gekozen, omdat er in de taalnormen systematische verschillen zijn tussen Noord en Zuid, met name op de kenmerken 2, 4 en 6. Bij 1 en 3 is het verschil minder systematisch en zijn er ook in het Noorden veel auteurs die de 'typisch Zuidelijke' varianten (<y>, <ae>, <ue>) voorschrijven.

Wat het taalgebruik betreft, hebben we voor het Zuiden vastgesteld dat er op alle kenmerken sprake is van slechts enkele varianten, waarbij de variatie in de periode tussen 1823 en 1829 afneemt. Die afname bestaat uit een convergentie naar het Noordelijke taalgebruik, meer bepaald naar de varianten die daar sinds Siegenbeek (1804) als officieel golden voor de administratie en het onderwijs. Bovendien was bij sommige kenmerken al in de uitgangssituatie, in 1823, de Siegenbeekvariant in de meerderheid. Deze resultaten wijzen niet op orthografische chaos, maar eerder op een zekere uniformiteit (zie 2.2).

Het taalgebruik in het Noorden lijkt in algemene termen heel vergelijkbaar met dat in het Zuiden. Er is variatie, maar er zijn ook duidelijke voorkeursvarianten. Voorkeursvarianten troffen we, behalve bij kenmerk 5, met name aan bij de kenmerken 2, 3 en 6. Hier is het opmerkelijk dat bij het tweede kenmerk (de diftongen) en bij het zesde kenmerk (<d> of <dt>) de Noordelijke praktijk niet overeenkomt met de Noordelijke normatieve traditie, maar eerder met de Zuidelijke praktijk en normtraditie. Meer variatie is er bij de kenmerken 1, 4 en 7. Die variatie bestaat er deels in dat er varianten worden

gebruikt die in de normtraditie als typisch Zuidelijk worden beschouwd (<y> en <den> in de nominatief). Bij het zevende kenmerk suggereert de distributie (54% <s> tegen 46% <z>) dat de variatie willekeurig is, afhankelijk van de keuze van de individuele scribent, terwijl hier de taalnormen juist nogal homogeen waren. Kortom, het Noordelijke taalgebruik is soms behoorlijk uniform, maar soms ook niet, en daarin lijkt het overeen te komen met het Zuidelijke taalgebruik.

Tot een echte vergelijking van Zuidelijk en het Noordelijk taalgebruik zijn we in dit artikel nog niet gekomen. Het Zuidelijke corpus is vroeg-negentiende-eeuws en omvat administratieve en juridische documenten, het Noordelijke is laat-achttiende-eeuws en bestaat uit persoonlijke correspondentie. De beide corpora zijn dan ook niet zonder meer vergelijkbaar. We hebben de corpusresultaten daarom vooral gerelateerd aan de normtraditie en de contemporaine en latere discussies over de taalsituatie, met name de verschillende mythes die daarover rondzingen. We kunnen hier alleen maar de wens uitspreken dat we in de toekomst in de gelegenheid zullen zijn om met volledig vergelijkbare corpora dit onderzoek voort te zetten, om eindelijk te komen tot een geschiedenis van het Nederlands in deze periode in het gehele Nederlandse taalgebied.

Vooralsnog besluiten we met de hypothese dat de taalsituatie in Noord en Zuid in de achttiende en de vroege negentiende niet heel veel van elkaar verschild hebben. In de spelling waren er voor bepaalde kenmerken voorkeursvarianten en in andere gevallen was er meer variatie. In allerlei opzichten waren er overeenkomsten in taalgebruik, bijvoorbeeld in de spelling van diftongen (met <ij> of <y> als tweede teken), in het gebruik van <y> naast <ij>, in <den> als mannelijk lidwoord in de nominatief enkelvoud en in de uitgang <d> voor dentaalstammen in de tweede en derde persoon enkelvoud (bijvoorbeeld <word>). Grote en systematische verschillen lijken vooral bestaan te hebben in de verschillende normatieve tradities, in de hoofden van taalbeschouwers dus (zie ook Rutten in voorb.). Het wordt dan ook hoog tijd voor meer onderzoek naar feitelijk taalgebruik.

Literatuur

- [Cannaert, J.B.] (1823). *Iets over de Hollandsche tael, noch voor, noch tegen*. Gent: A.B. Stéven.
- Couvreur, W. (1940). 'De tegenstelling Nederlandsch-Vlaamsch en de spellinghervormingen 1844 en 1864'. In *Verlagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*: 283-320.
- Deneckere, M. (1954). *Histoire de la langue française dans les Flandres (1770-1823)*. Gent: Romanica Gandensia.
- De Jonghe, A. (1967). *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1824-1830)*. Sint-Andries-bij-Brugge: Darthet.
- De Simpel, D. [1827]. *Taalkundige tweespraak*. Ieper: Smaelen.
- Des Roches, J. ([1761]). *Nieuwe Nederduytsche Spraek-konst. Derden Druk, oversien en verbeterd doór den Autheur*. Ed. J.M. van der Horst & J. Smeyers. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus, 2007.
- De Vooy, C.G.N. (1952). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Groningen: Tjeenk Willink.
- De Vos, H. (1939). *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden. Een historisch-kritisch overzicht van de methoden bij de studie van de moedertaal in het middelbaar onderwijs sedert het begin van de 19e eeuw*. Turnhout: Van Mierlo-Pröost.
- Dibbets, G.R.W. (1995). 'Een nieuw spoor van de Port-Royalgrammatica in Nederland'. *Verlagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*: 250-278. Herdrukt in idem (2003), *Taal kundig geregeld*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus, p. 129-156.
- Dibbets, G.R.W. (1999). 'De Nederduitsche spraekunst (1764) van Frans de Haes'. In *Tijdschrift voor Nederlands taal- en letterkunde*, 115: 42-64. Herdrukt in idem (2003), *Taal kundig geregeld*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus, p. 193-221.
- Geerts, G. (1966). *Genus en geslacht in de Gouden Eeuw*. Brussel: Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- Gledhill, John Michael ([1973]). *Aspects of the development of Dutch consonant spelling on the evidence of grammarians, lexicographers, and the principal variants of printed books, from Middle Dutch to the present day*. [Londen]. Ongepubliceerde dissertatie.
- Hellinga, W. (1968 [1938]). *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands met aansluitende opstellen*. Ed. P. Tuynman. Arnhem: Gysbers & Van Loon.
- Janssens, G. & K. Steyaert (2008). *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder koning Willem I (1814-1830). Niets meer dan een boon in een brouwketel?* Brussel: VUBPress.
- Maljaars, A. (1979). *Bijdrage tot de kennis van genus en geslacht in de achttiende eeuw*. Utrecht: Instituut De Vooy.
- Rothier, I. (2007). "'In the picture". Een bronnencorpus / beeldbank van juridische teksten uit de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden'. In *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 60: 131-149.

- Rutten, G. (2006). *De Archimedische punten van de taalbeschouwing. David van Hoogstraten (1658-1724) en de vroegmoderne taalcultuur*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus.
- Rutten, G. (2008). 'Standaardvariatie in de achttiende eeuw. Historisch-sociolinguïstische verkenningen'. In *Nederlandse Taalkunde*, 13: 34-59.
- Rutten, G. (2009a). 'Over Andries Stéven, wie het *Voorschrift-boek* schreef'. In R. Boogaart, J. Lalleman, M. Mooijart & M. van der Wal (red.), *Woorden wisselen. Voor Ariane van Santen bij haar afscheid van de Leidse universiteit*. Leiden: SNL, p. 301-312.
- Rutten, G. (2009b). 'De bronnen van Des Roches. Jan Des Roches' *Nieuwe Nederduitsche spraek-konst* (1761) en de taalgeschiedenis van de achttiende eeuw'. In *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 125: 362-384.
- Rutten, G. (2009c). 'Lezen en schrijven volgens Verpoorten en Bincken. Onderwijsvernieuwingen in Antwerpen in de achttiende eeuw'. In *e-meesterwerk 2*. Zie <<http://www.peeterheyngenootschap.nl/e-meesterwerk.html>>.
- Rutten, G. (2009d). 'Uit de geschiedenis van de spelling. Over de scherp- en zachtlange [e:] en [o:]'. In *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 119: 85-140.
- Rutten, G. (2009e). 'Grammar to the people. The Dutch language and the public sphere in the 18th century, with special reference to Kornelis van der Palm'. In *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft*, 19: 55-86.
- Rutten, G. (2010). 'De geschiedenis van de achttiende-eeuwse syntaxis'. In *Nederlandse Taalkunde*, 15: 101-108.
- Rutten, G. (in voorb.). *Taalnormen en schrijfpraktijken in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw*. Brussel: VUBPress.
- Rutten, G. & R. Vosters (te verschijnen a). 'As many norms as there were scribes? Language history, norms and usage in 19th-century Flanders'. In N. Langer, S. Davies & W. Vandenbussche (red.), *Language and history, linguistics and historiography*. Berlin & New York: De Gruyter.
- Rutten, G. & R. Vosters (te verschijnen b). 'Chaos and Standards. Orthography in the Southern Netherlands (1720-1830)'. In *Multilingua*.
- Rutten, G. & R. Vosters (te verschijnen c). 'Spellingsnormen in het Zuiden. Standaardisatie van het geschreven Nederlands in de achttiende en negentiende eeuw'. In M.J. van der Wal & A.A.P. Francken (red.), *Standaardtalen in beweging*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus. 2010.
- Siegenbeek, M. (1804). *Verhandeling over de Nederduitsche spelling, ter bevordering van eenparigheid in dezelve*. Amsterdam: Allart.
- Sluys, A. (1912). *Geschiedenis van het onderwijs in de drie graden in België tijdens de Franse overheersching en onder de regering van Willem I*. Gent: Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde / Sifer.
- Smeyers, J. (1959). *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 19de eeuw*. Gent: Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde.
- Suffeleers, Tony. (1979). *Taalverzorging in Vlaanderen. Een opiniegeschiedenis*. Brugge: Orion.
- Van Bree, C. (2004). *Zuid-Hollands. Hollands tussen IJ en Haringvliet*. Den Haag: Sdu.
- Van de Bilt, I. (2009). *Landkaartschrijvers en landverdelers. Adriaen Verwer (ca. 1655-1717), Adriaan Kluit (1735-1807) en de Nederlandse taalkunde van de achttiende eeuw*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus.
- Van den Toorn, M.C., W.J.J. Pijnenburg, J.A. Leuvensteijn, J.A. & J.M. Horst, van der (red.) (1997). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van der Horst, J. (2004). 'Schreef J.B.C. Verlooy echt zo gebrekkig? Het 19de/20ste-eeuwse beeld van de 18de eeuw getoetst'. In *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 114: 71-82.
- Van der Wal, M. (2006). *Onvoltooid verleden tijd. Witte vlekken in de taalgeschiedenis*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Van der Wal, M. (2007). 'Eighteenth-century linguistic variation from the perspective of a Dutch diary and a collection of private letters'. In S. Elspaß, N. Langer, J. Scharloth & W. Vandenbussche (red.) (2007). *Germanic Language Histories 'from Below' (1700-2000)*. Berlin & New York: De Gruyter, p. 83-96.
- Vosters, R. (2009a). 'Integrationisten en particularisten? Taalstrijd in Vlaanderen tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830)'. In *Handelingen der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 62: 41-58.
- Vosters, R. (2009b). 'Taalgebruik, taalvariatie en taalpolitiek in Vlaamse assisen-dossiers ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830)'. In D. Heirbaut, X. Rousseaux & A. Wijffels (red.), *Histoire du Droit et de la Justice: une nouvelle génération de recherches*. Louvain-la-Neuve: Presses Universitaires de Louvain, p. 395-410.
- Vosters, R. (te verschijnen). 'Dutch, Flemish or Hollandic? Social and ideological aspects of linguistic convergence and divergence during the United Kingdom of the Netherlands (1815-1830)'. In E. Barat & P. Studer (red.), *Ideological conceptualisations of language in discourses of linguistic diversity*. Frankfurt: Peter Lang.
- Vosters, R. & G. Rutten (te verschijnen). 'Iets over de Hollandsche tael, noch voor, noch tegen?'. In R. Vosters & J. Weijermars (red.), *Taal, cultuurbeleid en natievorming onder Willem I*. Brussel: KVAB.
- Vosters, R. & W. Vandenbussche (2009). 'Wijzer worden over Willem? Taalgebruik in Vlaanderen ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)'. In *Internationale Neerlandistiek*, 46: 2-22.
- Vosters, R., G. Rutten & W. Vandenbussche (te verschijnen). 'The sociolinguistics of spelling. A corpus-based case study of orthographical variation in nineteenth-century Dutch in Flanders'. In A. van Kemenade & N. de Haas (red.), *Historical Linguistics 2009: selected papers from the 19th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam: Benjamins.

Willems, J.F. (1819-1824). *Verhandeling over de Nederduytsche tael- en letterkunde, opzigtelyk de Zuydelyke provintien der Nederlanden*. Arnhem: D.A. Thieme.

Willems, J.F. (1824). *Over de Hollandsche en Vlaemsche schryfwyzen van het Nederduitsch*. Antwerpen: Wed. J.S. Schoeeters.

Willemyns, R. (1993). 'Integrationism vs. particularism. The undeclared issue at the first "Dutch Congress" in 1849'. In J.A. Fishman (red.), *The earliest stage of language planning*. Berlijn & New York: Mouton de Gruyter, p. 69-83.

Willemyns, R. (2003). *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij & Utrecht: Spectrum.

Wils, L. (1956). 'Vlaams en Hollands in het Verenigd Koninkrijk'. In *Dietsche Warande en Belfort*: 527-536.

Wils, L. (2003 [2001]). *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt*. 3^e druk. Leuven: Davidsfonds.

Medewerkers aan dit nummer

Luc Daems

Leraar Nederlands
Du Boislei 95
2930 Brasschaat
België
E-mail: lucas.daems@telenet.be

Jozef Mertens

Camerlinckstraat 1a
8430 Middelkerke
België
E-mail: mertens.trooskens@gmail.com

Gijsbert Rutten

Universiteit Leiden
Nederlands/LUCL
Van Wijkplaats 4
2300 RA Leiden
Nederland
E-mail: g.j.rutten@hum.leidenuniv.nl

Marijke van der Wal

Universiteit Leiden
Nederlands/LUCL
P.N. van Eyckhof 1
2311 BV Leiden
Nederland
E-mail: m.j.van.der.wal@hum.leidenuniv.nl

Rik Vosters

Vrije Universiteit Brussel
Taal- en Letterkunde
Centrum voor Linguïstiek
Pleinlaan 2
1050 Brussel
België
E-mail: rik.vosters@vub.ac.be

fundiertere, wenn auch noch nicht wissenschaftliche, Literatur auf. Dennoch hält sich in Belgien und in den Niederlanden bis heute der Glaube an die Geheimsprache der *Teuten*, während der kulturelle Kontext des Diskurses des 19. Jahrhunderts in Vergessenheit geriet. Der abwertende Ton dieses Jahrhunderts sollte noch lange nachklingen. Den Unterschied zwischen dem Hausierhandel mit einfachen selbst hergestellten Waren und dem klassischen Wanderhandel, der ein Angebot von städtischen Kaufwaren auf dem Lande darstellte, sah man nicht. Die Assoziierung des *Teutenhandels* mit dem Hausierhandel und zudem die vermeintliche Geheimsprache deklassierten den *Teutenhandel* zu einer besonderen lokalen Spielart, die die Wissenschaft gerne den "Liebhabern" überließ. Erst gegen Ende des 20. Jahrhunderts entdeckte die Geschichtswissenschaft das Phänomen der *Teuten* als ein ernst zu nehmendes historisches Thema.

Mythes op de pijnbank. Naar een herwaardering van de taalsituatie in de Nederlanden in de achttiende en negentiende eeuw

Myths on the rack. To a re-evaluation of the linguistic situation in the Netherlands in the eighteenth and nineteenth century

Rik Vosters, Gijsbert Rutten en Marijke van der Wal

In this paper, three language myths concerning the history of Dutch in the eighteenth and nineteenth centuries are discussed. First, the idea that the Southern part of the language area lacked a uniform normative tradition will be refuted. Second, the idea that actual usage in the Southern part displayed especially orthographic chaos will be disproved. Instead, there was a coherent normative tradition, and actual usage appears to have been regularized to a considerable extent. The third myth concerns the language situation in the North. As opposed to the alleged linguistic chaos in the South, the Northern language situation has often been depicted as uniform, with respect to language norms as well as language use. This contribution shows that the Northern normative tradition was indeed uniform, as was the Southern normative tradition. Actual usage did, however, not consistently comply with the norms proposed, and did in fact not differ very much from Southern usage.

INHOUD

Jg. 120, 2010 – Aflevering 1

Jean Weisgerber, <i>Oriëntalisme in de 17de-eeuwse tragedie</i>	1
Luc Daems, <i>L'Ignominie de la servitude</i> . Over Rose Gronon (1901-1979)	15
Jozef Mertens, <i>Onder invloed van Jan Frans Willems en Pieter Ecrivisse: 19de-eeuwse mythevorming rond taal, herkomst, handel en wandel van de Kempense teuten</i>	37
Rik Vosters, Gijsbert Rutten en Marijke van der Wal, <i>Mythes op de pijnbank. Naar een herwaardering van de taalsituatie in de Nederlanden in de achttiende en negentiende eeuw</i>	93
MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER	113
ABSTRACTS.	115